

О. В. Ольшанська,
д. е. н., професор, завідувач кафедри регіональної економіки і туризму,
ДВНЗ "Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана", м. Київ

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ВИЗНАЧЕННЯ ЧИННИКІВ ФОРМУВАННЯ ІНВЕСТИЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ДОМОГОСПОДАРСТВ

О. Olshanska,
Doctor of Economic Sciences, Professor, Head of Chair of Regional Economy and Tourism,
Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman, Kyiv

METHODOLOGICAL PRINCIPLES DETERMINING FACTORS THAT FORMING THE INVESTMENT POTENTIAL HOUSEHOLDS

У статті розглядається методологічна проблема визначення, аналізу та класифікації чинників, які впливають на формування інвестиційного потенціалу домогосподарств. Виявлено, що виокремити та чітко визначити вплив тих чи інших чинників формування інвестиційного потенціалу домогосподарств надто складно, оскільки більшість з них тісно взаємопов'язані між собою. Крім того, дія багатьох з них є розбіжною в різних країнах світу та залежить від рівня розвитку ринкової економічної системи. Доведено, що для регулювання ощадних процесів в економіці, в тому числі стимулювання населення до формування інвестиційного потенціалу економіки держави, необхідно проводити емпіричні дослідження чинників формування інвестиційного потенціалу домогосподарств та особливостей їх впливу на кожному етапі розвитку економічної системи.

In the article considered the methodological problem definition, analysis and classification factors that influence the formation of the investment potential households. Revealed that distinguish and define the impact of certain factors in the formation of investment potential households too difficult because most of them are closely interrelated. In addition, the effect of many of them is divergent in different countries and depends on the level of market economic system. Proved that for regulation of savings in the economy, including stimulating the population to the formation the investment potential of the state economy, it is necessary to conducting empirical research factors in the formation of investment potential of households and characteristics of their impact on each stage of the economic system.

Ключові слова: інвестиційний потенціал, домогосподарство, заощадження, населення, фінансові ресурси.

Key words: Investment potential, household, savings, population, financial resources.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Активізація процесів суспільного відтворення, забезпечення конкурентоздатності вітчизняної економіки та її зростання вимагають поглибленої уваги до про-

блем формування інвестиційних ресурсів розвитку. Важливим тут є пошук та визначення джерел фінансування інвестицій, які формують відповідний обсяг інвестиційного потенціалу та на макrorівні виступають єдиним

Рис. 1. Класифікація чинників формування інвестиційного потенціалу домогосподарств

джерелом інвестиційних ресурсів.

Дослідженню інвестиційного потенціалу домогосподарств як основної передумови інвестиційного процесу в різні історичні періоди присвячено роботи багатьох науковців як з позицій пошуку джерел формування, заощаджень або інших фінансових ресурсів, так і визначення напрямів та психології їхнього інвестування. Упродовж цих періодів інвестиційний потенціал набував різних форм, з огляду на стадії розвитку економіки, зокрема фінансової системи; умови формування фінансової спроможності домогосподарств та їхньої мотивації до заощадження й інвестування; рівень і надійність гарантування (гарантійного забезпечення інвестицій) та виправдання очікувань інвестора щодо результату (прибутковості) інвестування.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ПУБЛІКАЦІЙ

Формування інвестиційного потенціалу домогосподарств та чинників, що на нього впливають, досліджувались в роботах Г. Беккера, Є. Бем-Бевєрка, К. Вікселя, В. Гамільтона, Ф. Кене, Дж. Стігліца, С. Стоуна, Дж. Тобіна, С.Дж. Хікса, Т. Шульца та інших зарубіжних економістів. Значний внесок у дослідження проблем політики формування та реалізації інвестиційного потенціалу домогосподарств зробили провідні українські вчені Ю. Воробйов, А. Гайдучий, В. Геєць, М. Герасимчук, А. Гриценко, А. Даниленко, М. Єрмошенко, С. Єрохін, В. Зимовець, Б. Кваснюк, Т. Кізима, Е. Лібанова, Л. Лисяк, К. Паливода, Я. Петренко, М. Скрипниченко, М. Соколик, В. Тропіна, С. Шумська, В. Федосов, С. Юрій та ін.

МЕТА СТАТТІ

Незважаючи на значну кількість наукових досліджень, багато аспектів проблеми формування інвестиційного потенціалу домогосподарств залишаються сьо-

годні недостатньо розробленими. Зокрема, подальших досліджень потребує методологія визначення, аналізу та класифікації чинників формування інвестиційного потенціалу домогосподарств.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

На рівень інвестиційного потенціалу домогосподарств впливає множина чинників, які по-різному визначаються науковцями. Так, зарубіжні вчені до основних чинників відносять такі, як дохід населення, процентна ставка, рівень інфляції, рівень монетизації економіки, рівень довіри до банківської системи, пенсійна система, тривалість життя, статеві-вікова структура населення тощо [1, с. 7; 2, с. 34; 3, с. 3—4; 4, с. 3; 5, с. 402—407].

Вітчизняні вчені класифікують чинники впливу на рівень заощаджень населення як основи формування інвестиційного потенціалу домогосподарств за різними ознаками. Так, Т. Смовженко вирізняє п'ять груп таких чинників: 1) державна політика, спрямована на забезпечення політичної стабільності та сталого розвитку національної економіки, запобігання кризовим ситуаціям, сприяння розвитку підприємництва; 2) чинники, що пов'язані з динамікою основних економічних показників — рівнем інфляції, процентних ставок, безробіття, а також з економічним розвитком регіонів, їхньої інфраструктури; 3) розвиток банківської та системи кредитно-фінансових інститутів; 4) довіра до комерційних банків та інших кредитно-фінансових інститутів, ступінь поінформованості населення про їхню діяльність; 5) демографічна ситуація в країні [6].

О. Ватаманюк визначниками (чинниками) особистих заощаджень населення вважає реальний подушний ВВП, рівень розвитку фінансових ринків, державні заощадження, податки, демографічні фактори, рівень розвитку системи соціального страхування [7, с. 76—79].

Аналіз поглядів учених-економістів на комплекс чинників, що впливають на формування інвестиційного потенціалу домогосподарств, свідчить про відсутність єдиного підходу в цьому питанні. Так, окремі чинники у класифікаціях науковців повторюються, а деякі важливі, зокрема соціально-економічного, політичного і психологічного характеру, взагалі не визначаються. Все це особливо актуалізує подальші дослідження методологічних засад визначення основних чинників формування інвестиційного потенціалу домогосподарств та їх класифікації. На рисунку 1 відображено авторське бачення узагальненого вигляду класифікації чинників формування інвестиційного потенціалу домогосподарств.

Найбільш значний вплив на формування інвестиційного потенціалу домогосподарств справляють соціально-економічні чинники. Основоположним фактором формування заощаджень населення, як основи формування інвестиційного потенціалу домогосподарств, є доходи населення. Грошові доходи населення формуються в процесі виробництва ВВП і тому їхні обсяги визначаються, насамперед, обсягами і темпами зростання суспільного виробництва. У випадку, коли доходи зростатимуть швидше чи повільніше від ВВП, буде зруйнована база для підвищення рівня життя населення, збільшення сукупного попиту, заощаджень та інвестицій, а в підсумку — суспільного виробництва в цілому. Значення для населення має лише та частина доходів, що залишається в його розпорядженні або чисті грошові доходи. Саме цією частиною грошових доходів населення самостійно розпоряджається, спрямовуючи її на забезпечення особистого споживання та на формування заощаджень. Накопичення заощаджень передбачає створення джерел інвестицій та, як підсумок, інвестиційного попиту. Чим більшими є доходи населення, тим більшими й будуть заощадження. Хоча, на нашу думку, конкретний вид функції заощаджень від доходу поки що точно не визначено і це питання є доволі дискусійним.

Позитивна залежність заощаджень від доходу має велике практичне значення, насамперед, у реалізації фінансової політики. З одного боку, досягнення високого рівня життя населення, що є однією з цілей економічної політики держави, забезпечить створення для економіки великих потенційних інвестиційних ресурсів у вигляді заощаджень. З іншого — необхідно приділяти також увагу високозабезпеченій частині населення як носієві потенційно великих заощаджень.

Важливе значення також мають показники, що характеризують структуру грошових доходів за джерелами їхнього формування, походженням, розподілом доходів між різними соціальними верствами населення, цільовим витрачанням коштів на різні споживчі потреби, розподілом грошових доходів між поточним і майбутнім споживанням, між окремими видами особистих заощаджень тощо. Так, доходи, отримані у тіншовому секторі (не задекларовані), створюють проблеми щодо їхнього використання. Виникає передусім проблема легалізації цих доходів, а поки (до її вирішення) з них формують вимушені, переважно неорганізовані (насамперед, готівкові та натуральні) заощадження, зокрема й вивезені за кордон. До того ж у багатьох країнах здійснюється контроль за відповідністю витрат людини її

доходам, що ускладнює проблему легалізації тіншових коштів. Таким чином, чим більше у населення нелегальних доходів, тим більший обсяг вимушених заощаджень. Стимулювання таких заощаджень недоцільне, оскільки це заохочуватиме до тіншової економіки. Отже, важливим тут є інший аспект — для інвестиційного використання вищезазначених заощаджень необхідно їх перетворити в організовані форми.

Структурні диспропорції у формуванні та використанні грошових доходів населення можуть негативно вплинути на економічне і соціальне значення зростання їхнього реального обсягу. Наприклад, якщо збільшення реальних грошових доходів припадає на невелику частку населення, а в переважній його більшості вони зменшилися, то це негативно відобразатиметься на соціальному та стимулюючому значенні позитивної динаміки загального обсягу реальних грошових доходів, відповідно впливаючи на відтворювальний процес. Зокрема, будуть деформованими динаміка та структура попиту на споживчих ринках, структура особистих заощаджень, які зростатимуть переважно у бік великих нагромаджень грошей в окремих власників, що посилює спекулятивні тенденції на грошовому ринку, ускладнить його регулювання та управління інвестиційним процесом тощо.

Споживання населення та його особливості — це інший важливий фактор, що впливає на формування інвестиційного потенціалу домогосподарств. З одного боку, чим меншою є частка споживання в доходах, тим більшим є обсяг заощаджень, а з іншого — чим більше в структурі споживання відносно дорогих товарів (переважно тривалого користування), тим більші заощадження, оскільки ці товари неможливо придбати без попереднього заощадження певної кількості засобів.

Надскладним і неоднозначним чинником, що впливає на інвестиційний потенціал домогосподарств, є також інфляція. З одного боку, рівень прибутковості на фінансовому ринку містить інфляційну складову. Висока інфляція в 90-ті роки ХХ сторіччя дала змогу інвесторам отримувати дуже високу номінальну прибутковість від вкладень — до 100% і вище в річному вимірі. Проте така ситуація не відповідає загальноновизнаним нормам і свідчить про нестабільний розвиток економіки та високий рівень ризику. Водночас зниження рівня інфляції призводить до поступового обмеження прибутковості фінансового ринку, що не сприяє зацікавленості в цих заощадженнях. З умови стабільного розвитку економіки й надалі, вказана тенденція тільки посилюватиметься, поки прибутковість фінансового ринку не набуде нормальних значень, як у розвинутих країнах — до 5—7% річних. При такому її рівні вагомий дохід (в абсолютному вимірі) забезпечуватимуть тільки дуже великі суми заощаджень (десятки і сотні тисяч гривень), що доступно не кожному. З огляду на це зазначений аспект відіграватиме переважно другорядну роль.

З іншого боку, інфляція, як відомо, призводить до зменшення реальних доходів домогосподарств, у тому числі й від інвестицій. Відповідно це послаблює інтерес до формування заощаджень заради отримання доходу. Крім того, інфляція знецінює вже наявні засоби, тому економічний сенс втрачають практично будь-які грошові заощадження. У таких умовах населення, з метою за-

побігання знеціненню засобів, віддає перевагу спрямуванню доходів і заощаджень на споживання та (або) в активи, цінність яких зростає з інфляцією — іноземна валюта, нерухомість тощо. Відповідно, це негативно відображається насамперед на організованих заощадженнях, які мають найбільший інвестиційний потенціал.

Отже, інфляція двояко впливає на ощадні процеси. За незначного її рівня — більше виявляється перший ефект, що стимулює заощадження. На цьому, зокрема, базується концепція нормальної інфляції, яку вважають корисною для економіки, оскільки вона спрямована на стимулювання останньої. За умов високого рівня інфляції домінує другий ефект, який гальмує процес заощадження і насамперед, створення організованих його форм.

Зазначимо, що оцінити рівень знецінення доходів і заощаджень в реальному виразі при зростанні їхніх номінальних розмірів доволі складно, оскільки коригування номінальних величин відповідно до інфляції потребує певних знань і навичок. Дія першого ефекту завжди є значною. Тому, незважаючи на реальне знецінення доходів і заощаджень унаслідок інфляції (номінальне зростання яких не відповідає підвищенню цін), часто інвестиційні рішення населення приймається в протилежному напрямку, збільшуючи заощадження для отримання високих доходів від грошових вкладень. Як це не парадоксально, такі помилкові рішення сприятливо впливають на динаміку заощаджень, запобігаючи їхньому масовому відпливу з фінансового ринку і не погіршуючи доволі складну ситуацію в економіці.

Оподаткування впливає на формування інвестиційного потенціалу домогосподарств, насамперед, через механізм оподаткування доходів населення в таких сферах, як оплата праці та пенсійне забезпечення. По-перше, чим вищий податковий тягар, тим меншими є доходи фізичних осіб і відповідно обсяг їхніх заощаджень, тобто вплив на останні відбувається переважно через фактор доходів. Крім того, зростання податків спричиняє перехід частини доходів у тіньову сферу, що призводить до зменшення обсягів реальних доходів населення і відповідно їхніх заощаджень, хоча й зумовлює трансформацію частини останніх у неорганізовані форми. По-друге, зростання оподаткування може призвести до відпливу капіталу з країни, а отже, й до зростання заощаджень за кордоном, залучення яких в українську економіку нині є доволі проблематичним. По-третє, високі податки разом з неефективною пенсійною системою стримують розвиток пенсійних заощаджень, роль яких у розвинутих державах дуже велика. І по-четверте, особливий механізм оподаткування (переважно податкові пільги) різних фінансових інструментів (депозитів, цінних паперів, договорів страхування тощо) є одним зі способів залучення заощаджень населення в організовані форми.

Значимим чинником впливу на інвестиційний потенціал домогосподарств є грошово-кредитна політика. Реалізуючи грошово-кредитну політику, держава через центральний банк впливає на рівень процентних ставок і через них — на економічну активність кредитно-фінансових установ, підприємств і населення. Підвищення процентних ставок спонукає населення до вкладення вільних грошових коштів на рахунки в банки, а їхне

зменшення — до зростання попиту на банківські кредити. Населення зацікавлене вкладати вільні гроші в банки, поки процентні ставки вищі від темпів інфляції. У випадку, коли процентні ставки стають меншими, ніж темпи інфляції, фізичні особи починають використовувати позички, тобто більше грошей витрачають на споживання.

Зростання заощаджень на купівлю дорогих товарів і послуг стримує розвиток споживчого кредиту. Придбання зазначених товарів і послуг з використанням споживчого кредиту значною мірою позбавляє такі заощадження сенсу, оскільки оплата цих покупок проводиться в розстрочку, за рахунок поточних доходів протягом певного періоду. Таким чином, чим більше розвинена сфера споживчого кредитування (це залежить від соціально-економічної та політичної стабільності в країні, інфляції, рівня розвитку торгівлі), тим менше заощаджень створюється для цих потреб.

Важливе значення для заощаджень, які створюються з метою отримання доходу, має такий чинник, як прибутковість фінансового ринку. Організовані заощадження можуть забезпечувати отримання різних видів доходу (дивіденд, процент, приріст курсової вартості), і чим вища прибутковість фінансових інструментів, тим інтенсивніше домогосподарства формують заощадження в таких формах.

Соціально-економічна ситуація в країні впливає на заощадження з різних боків. По-перше, чим більше розвинута економіка, тим вищий рівень життя населення, а отже, й більше маємо фінансових інструментів для організованих заощаджень. По-друге, велику роль відіграє соціально-економічна стабільність у країні, тобто, перспективна подальшого розвитку економіки і суспільства.

Соціально-економічна нестабільність — фінансові кризи, інфляція, зростання безробіття, ринкові реформи тощо (насамперед, це стосується країн з перехідною економікою, а отже й України), спричиняє побоювання у людей за власне майбутнє і формує в них негативні песимістичні очікування, на які вони змушені реагувати відповідною поведінкою. Погіршення соціально-економічної ситуації в країні призводить як до зменшення обсягу інвестиційного потенціалу домогосподарств за рахунок прискореного витрачання заощаджень на раніше заплановані потреби, так і до зростання в разі потенційних небезпек. І все це відбуватиметься на тлі трансформації організованих заощаджень у неорганізовані. Кінцевий результат дії цих протилежних ефектів залежатиме від конкретної ситуації в країні, але негативна тенденція найчастіше превалюватиме, в тому числі через погіршення умов і можливостей формування заощаджень у різних формах.

Негативно відображаються на ощадних процесах такі песимістичні очікування людей, як загроза втрати роботи, погіршення стану здоров'я, досягнення похилого віку, старіння житла або транспорту (що потребує їхнього ремонту) і т. і. У таких ситуаціях у домогосподарствах посилюється схильність до заощаджень на ці непередбачені випадки. Очікування домогосподарств можуть бути й позитивними — передбачуване одруження, поява нового члена сім'ї, передбачувана відпустка, дорослішання дітей, яким потрібно забезпечити можливість здобути освіту тощо. Все це загалом також

підсилює у домогосподарств схильність до накопичень на вищевказані потреби.

Серед соціальних чинників основними є: структура сім'ї — кількісний і якісний її склад, який значною мірою визначає структуру й особливості споживання, а отже впливає на заощадження; умови життя — міська або сільська місцевість, місцезонаштування, віддаленість від центрів проживання людей, рівень упорядкування житла тощо; умови роботи людей, залежно від складності та небезпеки цих умов зростає потреба в грошовому запасі на непередбачені випадки.

Соціально-демографічна ситуація в країні впливає на формування інвестиційного потенціалу домогосподарств за кількома напрямками — по-перше, чисельність населення; по-друге, національні особливості й традиції; по-третє, соціальна структура суспільства; по-четверте, міграційні процеси в країні, які передбачають значні витрати у зв'язку зі зміною постійного місця проживання людей; по-п'яте, склад сім'ї (самотні люди заощаджують менше, ніж сім'ї; матеріально забезпечені родини більше зацікавлені у створенні заощаджень).

На функціонування економіки доволі суттєво впливають також політичні відносини та процеси. Політична система, насамперед, повинна забезпечити необхідні умови для сприятливого розвитку економіки, в тому числі для ощадних процесів. Так, серед політичних чинників слід виокремити такі:

— тип та особливості політичної системи (ступінь розвитку й ефективність функціонування політичних і суспільних інститутів, стабільність політичної системи, якість правового поля тощо);

— важливі політичні події (вибори президента і законодавчих (представницьких) органів влади, ухвалення конституції і т. і.), які зумовлюють у суспільстві різні очікування щодо майбутнього, причому як оптимістичні, так і песимістичні;

— військові та цивільні конфлікти (участь країни у війні, особливо на власній території, масове порушення встановленого порядку) негативно впливають на економіку, погіршуючи умови суспільного відтворення, рівень життя людей та інвестиційний клімат загалом.

Психологічні чинники специфічно впливають насамперед на поведінку людини в соціально-економічній сфері за такими напрямками:

— на схильність приватних осіб до накопичення. Існує певна категорія людей, які заощаджують через звичку. Це залежить від характеру, віку, умов життя і роботи тощо. Так, особи похилого віку більше схильні заощаджувати (на похорони, для дітей, внуків і т. і.), а складні умови життя і роботи роблять людей більш бережливими, змушуючи їх заощаджувати на різні непередбачені випадки (хвороба, смерть, різні надзвичайні ситуації тощо);

— на особливості поведінки людей у різних ситуаціях. Різні життєві ситуації (насамперед надзвичайні — стихійні лиха, технологічні й техногенні катастрофи, різні реформи в суспільстві і т. д.), в яких опиняється особа, зумовлюють її поведінкову реакцію у формі тих або інших вчинків, так або інакше пов'язаних з проблемою заощаджень;

— на недовіру населення до національної валюти і фінансових установ, що змушує фізичних осіб зберігати

та заощадження у готівковій формі чи вкладати у матеріальні цінності.

ВИСНОВКИ

Отже, з наведеного аналізу стає очевидним, що виокремити та чітко визначити вплив тих чи інших чинників формування інвестиційного потенціалу домогосподарств надто складно, оскільки більшість з них тісно взаємопов'язані між собою. Крім того, дія багатьох з них є розбіжною в різних країнах світу та залежить від рівня розвитку ринкової економічної системи. Для регулювання ощадних процесів в економіці, в тому числі стимулювання населення до формування інвестиційного потенціалу економік держави, необхідно проводити емпіричні дослідження чинників формування інвестиційного потенціалу домогосподарств та особливостей їх впливу на кожному етапі розвитку економічної системи.

Література:

1. Bisat A. Growth, Investment, and Saving in the Arab Economies / A. Bisat // Working Paper. — 1997. — vol. 85. — P. 1—36.
2. Callen T. Empirical Determinants of Household Saving: Evidence from OECD Countries / T. Callen // Working Paper. — 1997. — no. 181. — P. 1—59.
3. Denizer C. Household Savings in Transition Economies / C. Denizer // Working Paper. — 2000. — no. 2299. — P. 1—16.
4. Helping investment systems take to the skies. By Tony Ward // Financial Times. — 2003. — April 28. — P. 68.
5. Mishkin F.S. The Economics of Money, Banking and Financial Markets (7th ed.) / F.S. Mishkin. — Addison Westley, 2004. — 100 p.
6. Смовженко Т. Основні мотиви та чинники формування заощаджень домогосподарств / Т. Смовженко // Вісник НБУ. — 2002. — № 5. — С. 32—34.
7. Ватаманюк О.З. Визначники особистих заощаджень в економіці України / О.З. Ватаманюк // Фінанси України. — 2007. — № 1. — С. 75—83.

References:

1. Bisat, A. (1997), "Growth, Investment, and Saving in the Arab Economies", Working Paper, no. 85, pp. 1—36.
2. Callen, T. (1997), "Empirical Determinants of Household Saving: Evidence from OECD Countries", Working Paper, no. 181, pp. 1—59.
3. Denizer, C. (2000), "Household Savings in Transition Economies", Working Paper, no. 2299, pp. 1—16.
4. Tony, W. (2003), "Helping investment systems take to the skies", Financial Times, April 28, pp. 68.
5. Mishkin, F. (2004), The Economics of Money, Banking, and Financial Markets, 7 ed, Addison Westley, New York, USA.
6. Smovzhenko, T. (2002), "The main reasons and factors of household savings", Visnyk NBU, vol. 5, pp. 33—34.
7. Vatamaniuk, O. Z. (2007), "Determinants of personal savings in the economy of Ukraine", Finansy Ukrainy, vol. 1, pp. 75—83.

Стаття надійшла до редакції 20.01.2016 р.